

הייחודיות הישראלית וסוגיית הקולוניאליזם בסוציולוגיה של ברוך קימרלינג

גרשון שפיר*

תקציר. מאמר זה בוחן את השאלה מדוע קימרלינג נמנע מלתאר את ישראל כחברה קולוניאלית למרות הדמיון הרב בין גישתו ובין התיאוריה הקולוניאלית. ראשית אציג חמש תזות של קימרלינג על ישראל, ולאחר מכן אראה שביקורות על הגישה שרואה בישראל חברה קולוניאלית מבקרות גם את התזות של קימרלינג. בהמשך הדברים אציע את ההסבר שהימנעותו של קימרלינג מלהשתמש בתגית הקולוניאלית לתיאור ישראל נבעה מהעדפתו לטבוע מושגים מחקריים אורייגנליים. לסיכום אבחן את השאלה הרחבה של שימוש במושגים טעונים במשמעות פוליטית במדעי החברה.

בעת קריאת האוטוביוגרפיה שאת כתיבתה השלים ברוך קימרלינג חודשים אחדים טרם מותו התבלט בעיניי משפט שבו קובע ברוך: "לא הייתי חלוץ". הדבר נכון רק אם מתייחסים להגדרה הציונית המצומצמת של המונח, שכיבדה בהגדרת החלוץ את מתיישבי תנועת העבודה; אלא שהואיל וברוך עצמו לא אימץ את מערכת המונחים הזאת, אין צורך שנעשה כן גם אנחנו עתה. מי שאמר לסוציולוגים הישראלים בשלהי שנות השבעים ובראשית שנות השמונים שהסוציולוגיה אינה נעצרת בקו הירוק, עשה מעשה חלוצי של ממש. ברוך לא רק חקר את הספר, הוא ניצב בקו החזית. ברוך הוסיף בספרו שלא היה גם "לוחם מלחמות". כמדומני שהתעקשותו לכתוב דיסרטיצה, ובהמשך ספרים, מאמרים וטורי דעה בעיתונות, בנושאים שנויים במחלוקת ואף כאלה שהיו בבחינת טאבו של ממש, מעידה כאלף עדים על האומץ האינטלקטואלי שבו לחם בשוחות האקדמיה. לבסוף, ברוך חותם את המשפט הזה בטענה שהוא גם לא היה "קצין צבא". אלא שגם כאן, בכוח תעוזתו האינטלקטואלית, הוביל ברוך צבאות של אקדמאים צעירים בישראל ובחור"ל שנענו לקריאתו להשתמש בכלים סוציולוגיים כדי לחקור את הסכסוך הישראלי-פלסטיני ואת השפעתו על התהוותה של החברה בישראל. לברוך היה ייעוד של חלוץ, לוחם ומפקד.

עבודתו המחקרית הקיפה שני שלבים אינטלקטואליים: בשלב הראשון, מ-1974 עד 1993 בערך, הצביע על חשיבותם המרכזית של טריטוריה, ספר, גבולות וצבא בתיאוריה ובפרקטיקה של הציונות. בשלב השני, מ-1993 בערך ועד סוף ימיו, שפך אור על סוגיות של זהות ותרבות, ובפרט על גיוונה של ישראל כחברה של זהויות קיבוציות מרובות ומתחרות, ועסק במאפייני הסוציולוגיה וההיסטוריוגרפיה הישראליות. במאמר זה אתמקד בשלב הראשון של עבודתו; בברוך המוקדם, הראשון שחקר את הסכסוך הישראלי-פלסטיני מנקודת מבט סוציולוגית.

* המחלקה לסוציולוגיה, אוניברסיטת קליפורניה, סן דייגו

במחקר זה אני מציב לעצמי שתי משימות משולבות.

בשלושת החלקים הראשונים אתחקה אחר "החוליה החסרה": מדוע נמנע ברוך משימוש במונח קולוניאליזם בעבודותיו על החברה הישראלית, אף שהתזות שלו דומות כל כך לפרשנות הקולוניאליסטית. בחלק הראשון אאיר את המסגרת התיאורטית המקורית של ברוך באמצעות ניסוח של חמש תזות שלהן אקרא "התזות של קימרלינג". בחלק השני אסקור את הביקורת שהציגו זה לא כבר שלושה היסטוריונים על ניתוח הציונות כמקרה של קולוניאליזם התיישבותי, במטרה לברר באיזו מידה מהווה ביקורת זאת ממילא גם ביקורת על עבודתו של ברוך עצמו. בחלק השלישי אנסה לתת הסבר משלי להימנעותו של ברוך משימוש בתג הקולוניאליזם אף שהתזות שלו כה דומות לתיוג הזה. לסיכום, בחלק הרביעי, אציג את שאלתי המרכזית במסגרת רחבה יותר ואשאל האם יש למונחים טעונים פוליטית - דוגמת קולוניאליזם - מקום בניתוח חברתי.

קימרלינג על הספר, או "התזות של קימרלינג"

ב-1983, בעודי דוקטורנט ועוד לפני שהכרתי את ברוך אישית, היה לי הכבוד לסקור את שני ספריו הראשונים של ברוך שראו אור באנגלית - *Zionism and Territory* (ציונות וטריטוריה) ו-*Zionism and Economy* (ציונות וכלכלה) - מטעמו של כתב העת *Contemporary Sociology*, הבמה הרשמית לפרסום סקירות של אגודת הסוציולוגים האמריקאית. כתבתי אז שאלה ספרים "פרובוקטיביים ומלהיבים... פרי מוח פורה ולא שמרני... ואירוע מבורך בסוציולוגיה של החברה הישראלית" (Shafir, 1984). ואני שמח להוסיף, ככלות 25 שנה, שכמו יינות צרפתיים ושטיחים פרסיים, ספריו של ברוך רק השתבחו עם הזמן. מה היו מעלותיהם של הספרים, ובייחוד של ציונות וטריטוריה, שניכרו כל כך לעין, כאז כן היום?

בספרו ציונות וטריטוריה נטל ברוך את תזת הספר (frontier thesis) הידועה של ההיסטוריון האמריקאי פרדריק ג'קסון טרנר (Turner) מ-1893 ויישם אותה לגבי הציונות בארץ ישראל. טרנר טען שהתנועה מערבה, אל "אדמות החופש" שבאמריקה הצפונית, סימנה היוולדות חוזרת ונשנית והפיחה חיים חדשים במסגרת ההזדמנויות - מה שמסביר, בין השאר, את האינדיבידואליזם החסון, את הלאומיות המורכבת ואת הדמוקרטיה של העם האמריקאי (Turner, 1976). כפי שציין ברוך, במקרה של ארץ ישראל, היא פלסטין, הארץ לא הייתה ריקה, אף לא חופשית. אף על פי כן, ברוך קשר את אמריקה הצפונית עם ארץ ישראל כשני קטבים של אותו רצף, תחת מטרייה תיאורטית אחת, והציע להשתמש בסולם בר פימות האומד את רמת הספר (frontierity). הוא חישב את רמת הספר כעלות ממשית לכל יחידת קרקע והגיע למסקנה ש"על כל פיסת קרקע שעברה לשליטת היהודים, לפחות עד ל-1947 [...] היה עליהם לשלם כקולקטיב מחיר כלכלי, פוליטי וחברתי, שהיה גבוה על פי כל אמת מידה" (Kimmerling, 1983a, p. 7). ברוך הציע תיאוריה סוציולוגית לכידה של הספר הישראלי, של "ישראל כספר"; תיאוריה שהוכיחה את יעילותה בזיהוי הדינמיקה המרכזית של החברה הישראלית, ואף יש בה פוטנציאל הסברתי בשפע, שאפשר יהיה לנצלו לטיפול בתופעות חברתיות נוספות ועתידיות.

אפשר לזהות חמש תזות עיקריות - אקרא להן "התזות של קימרלינג" - שעלו בספר ציונות

וטריטוריה וזכו לפיתוח במחקרים שפרסם ברוך בהמשך:

שליטה וריבונות – אולי התזה המקורית ביותר של ברוך היא שיישוב טריטוריה ככוונה להשיג עליה ריבונות היא מטרה שאפשר להשיגה, ובתנאי "ספר נמוך" אף תושג, בשלבים (מסתבר שלא רק לפלסטינים יש תיאוריה של השגת שליטה בשיטת השלבים). כתוצאה מכך הבחין ברוך בין שלושה סוגים של שליטה בטריטוריה: נוכחות, בעלות וריבונות (Kimmerling, 1982; 1983a, pp. 19-25). בארץ ישראל, הבעלות, לעתים בצירוף עם נוכחות, שימשה תחליף לריבונות לאורך תקופה ממושכת במיוחד, דהיינו מ-1882 ועד 1948 (Kimmerling, 1983a, pp. 23, 65). עם מלחמת 1948 התחלף ניכוס קרקעות באמצעות רכישה בניכוס בכוח הזרוע (ibid, p. 106). אבל גם אחרי 1948, ההבחנה בין שלושת סוגי השליטה המשיכה לייצר את מה שברוך כינה "הפחד הצינוני מדה-קולוניזציה", או "חרדת ההפיכות", כלומר החשש שמא גם לאחר שיעבור השטח לריבונות יהודית על פי חוק, הוא עלול לשוב לידיים ערביות הלכה למעשה אלא אם כן יבוצר בבעלות ובנוכחות יהודיות (ibid, pp. 27, 139, 146).

היסטוריה משולבת – נושא שני שהיה נוכח כמוכלע בציונות וטריטוריה (ibid, pp. 78-79) ובהמשך הפך לאחת התזות המזוהות ביותר עם ברוך הוא השתלבותן של החברה הישראלית והחברה הפלסטינית בקשר הדוק, קשר שאחרי 1967 אף השתבץ במסגרת מוסדית יחידה והפך ל"מערכת השליטה הישראלית" (Kimmerling, 1989, p. 266; 1992, p. 451). השליטה בטריטוריה הפלסטינית התעצמה והפכה למערכת שליטה בטריטוריה ובבני אדם, שליטה בפלסטינים עצמם. ברוך לא הרפה מתביעתו מהסוציולוגים הישראלים ומחוקרים אחרים בתחום מדעי החברה לבחון שתיים מהחלטות המסגרת שזיהה אצלם. ראשית, הוא דרש ניתוח של הטריטוריה הן בתחומי הקו הירוק והן בשטחים שהתווספו אחרי 1967 כחלק מ"מערכת מאוחדת" המורכבת מבני אדם בעלי זכויות מובדלות (Kimmerling, 1989, p. 270; 1992, p. 451; 2005, p. 41); ושנית, לבחון ולהתמודד עם השימוש הרווח במונח "היישוב", המתמקד בקהילה היהודית בפלשתינה המנדטורית ומדיר את הרוב הערבי ואת המשטר הקולוניאלי הבריטי (Kimmerling, 1992, p. 449).

משבר הלגיטימציה – הסכסוך הישראלי-פלסטיני על טריטוריה הוביל לרגשות מעורבים ולאי-נחת בקרב המתישבים והצריך טיפול יוצא דופן בלגיטימציה של תביעתם הטריטוריאלית. כרכים אחרים הדגיש ברוך את המתח בין הגישות האוניברסליסטיות השונות, המבוססות על ערכים הומניטריים או סוציאליסטיים, שרווחו כל כך בקרב המהגרים-המתישבים, ובין האינטרסים הפרטיקולריסטיים, דהיינו הלאומיים, שהנחו אותם (Kimmerling, 1983a, pp. 142, 189, 211, 233). אלא שבניגוד לאחרים, ברוך בחן בקפידה את מנגנוני הלגיטימציה הפנימית שלהם נדרשה הציונות בגלל הקשיים הכרוכים ביישום לגיטימציה חיצונית שמבוססת על עקרונות אוניברסליים. שני מנגנונים מסוג זה שמציין ברוך, ואנו מזהים אותם בנקל, הם הטענה שהקולוניזציה הציונית הועילה לאוכלוסייה הפלסטינית, והדגשת הצד החומרי של הקונפליקט, מעל ומעבר לממדיו הפוליטיים והקמאיים (ibid, p. 197), במטרה להראות שהסכסוך היהודי-ערבי אינו מצב של צד רווח וצד הפסד. דוגמה לשיטת הלגיטימציה השנייה היא הייחוס של ערך כלכלי לקרקע המצויה בשליטת ערבים, לעומת ייחוס של משמעות לאומית לאותה הקרקע כשהיא עוברת לידיים יהודיות (ibid, p. 14).

המשכיות מוסדית - התזה הרביעית של ברוך קראה לנו להכיר בהמשכיותם של מוסדות יהודיים גם אחרי תאריך הריבונות ב-1948 והצביעה על כך שהעצמאות "לא בישרה על שינוי דרמטי במבנה המוסדי של המערכת הפוליטית בישראל אף לא במושגי היסוד המנחים אותה" (ibid, p. 166). לדוגמה, ברוך כתב: "בין 1967 ל-1977, כל אימת שהממשלות השונות נקלעו לספקות בנוגע לגורלם של השטחים החדשים, הן נזקקו בצורה פולחנית כמעט לדפוסי פעולה מהעבר" (ibid), ובתוך כך השימוש במודל הקולוניאלי הקודם, כשזאת הפעם הופכת נוכחות למבשרת הריבונות (ibid, p. 223).

היסטוריוגרפיה מפוצלת - לבסוף, כפי שמדגישה התזה החמישית, המצב של סכסוך ללא סוף שיצרו ההגירה וההתיישבות הציוניות הביא לפיצול בין נקודת הראות הישראלית לזו הפלסטינית, והדברים אמורים גם בכתיבה המחקרית ובניתוחים העוסקים במהותה של הציונות. במילותיו הקולעות של ברוך, שאני מצטט אותן תדירות, "הציונים התמקדו בסיבות להגירה היהודית, ואילו הערבים התמקדו בתוצאותיה" (ibid, p. 28). מטרתו של ברוך הייתה לגשר על הפער הזה על מנת להציב את הספר, ובאמצעותו את הסכסוך הישראלי-פלסטיני, במרכז הסוציולוגיה הישראלית.

הביקורת האנטי-קולוניאלית

"התזות של קימרלינג" מציגות למעשה תיאוריה קולוניאלית של ההתיישבות הציונית בארץ ישראל בלי לקרוא לה בשם המפורש. גישה זו היא תפיסת מיעוט בקרב חוקרי החברה הישראלית. בחלק הזה אנחה אתכם בשביליהם של שלושה ניסיונות לרחות את השימוש בהסברים קולוניאליים להבנת הציונות שהעלו בשנים האחרונות ההיסטוריונים אילן טרואן, דרק פנסלר ואבי בראלי, ואנו נלמד שגם אם אין הם מתייחסים במישרין לעבודתו של ברוך (היות שברוך לא נקט מעולם במפורש את לשון התיאוריה הקולוניאלית), הרי בדחיית ניתוח קולוניאלי הם מערערים על כל חמש התזות המקוריות של ברוך. טרואן מבקש להטיל ספק בשלוש הראשונות, ופנסלר ובראלי מתחלקים ביניהם בשתי הנותרות. מנקודת מבטם של המבקרים, טיעונו של ברוך תואמים בנקודות מפתח את הניתוח הקולוניאלי שנוא נפשם. אין פירוש הדבר כמובן שעבודתו של ברוך מתאימה כל כולה למסגרת הניתוח הקולוניאלי, או שלתיאוריה הקולוניאלית אין מה להוסיף על התזות של ברוך.

ספרו של אילן טרואן (Troen) מ-2003 - *Imagining Zion: Dreams, Designs, and Realities in a Century of Jewish Settlement* - מתמקד באופן שבו דמיינו את ציון אידיאולוגים ומתכנני ההתיישבות בארץ ישראל. טרואן שואב את השראתו מאברהם גרנובסקי, המנהל הראשון של הקרן הקיימת לישראל ואחר כך יושב ראש חבר המנהלים שלה, ומהסוציולוג משה ליסק, איש האוניברסיטה העברית בירושלים. טרואן מצטט בחיוב את טענתו של גרנובסקי כי "היהודים לא באו לארץ ישראל כדי לבצע מדיניות קולוניאליסטית, אלא מדיניות של קולוניזציה" (ibid, p. 42). מהמונח קולוניאליזם משתמע ניצול המשאבים הטבעיים והאוכלוסייה הילידית, ואילו הקולוניזציה הציונית, במילותיו של טרואן, הייתה "תנועה מוסרית שהיה בידה להביא שגשוג לכול. היא אף יכלה להשיג זאת בלי לנצל את האוכלוסייה הילידית" (ibid, p. 57). אם

היהודים יכולים להגיע לרמת חיים אירופית כפולשתינה על 100 דונמים מעובדים באינטנסיביות, טענו המתכננים הציונים, מסוגלים לכך גם הפלסטינים. ביטויה המוסדי של מדיניות זאת היה הקמתה של חברה יהודית נפרדת, לא על גבה של החברה הפלסטינית (ניצול), אף לא במקומה (נישול), כי אם לצדה. כאן הולך טרואן בעקבותיו של משה ליסק ומאמץ את מסקנתו כי היישוב חי בתוך "בועה יהודית" (ibid, p. 50). הקולוניזציה הציונית הברדלנית הזאת הובילה לא רק להקמתה של מולדת יהודית אלא גם, כפי שנאמר שוב ושוב בכל כתביה של ההגות הציונית, "חברת מופת - אור לגויים" (ibid, pp. 42, 57-58).

על ידי דחיית הטיעון שלפיו הייתה הקולוניזציה הציונית חלק ממפעל קולוניאלי, טרואן מתייחס ממילא בביקורתיות גם לשלוש התזות הראשונות של ברוך על הקשר בין ציונות לטריטוריה. ראשית, גישתו של טרואן, הבוחר לנתח את הסכסוך הישראלי-פלסטיני ברמת ההתיישבות והחלקות האישיות מתוך הזנחת הממד הפוליטי, מתעלם מהקשר, על פי התזה הראשונה של ברוך, בין נוכחות, בעלות וריבונות ומהאופן שבו הובילו שתי הראשונות לזו האחרונה. שנית, תיאוריית הבועה של הציונות מעלימה עין מהיותן של החברה הישראלית והחברה הפלסטינית שזורות זו בזו עד ל-1948. לבסוף, טרואן מדגיש את הממד האוניברסליסטי של הציונות. אף על פי כן, הוא מתעלם מניה וביה מהמתח הקיים בינו לבין אינטרסים יהודיים פרטיקולריסטיים, שכפי שמודגש בתזה השלישית של ברוך, הכריעו את הכף בעקביות. עליו להוסיף שגם אם בשנות החמישים, ואפילו בשנות השבעים, עוד מקובל היה להציג את דעותיו של גרנובסקי בנימה של הסכמה, אין ספק שהסכמה כזאת מפתיעה בפרסום מ-2003, אחרי שמחקרים של דור שלם, בהם מחקריו של ברוך, ערערו עליה בצורה יסודית כל כך.

שימוש גלוי וברור בעמדתה של התיאוריה הקולוניאלית על ידי ברוך היה תורם לסילוק זריז של הערפול שיוצרים טיעוניהם של גרנובסקי וליסק על ידי חציצה בין קולוניזציה לקולוניאליזם. על פי התיאוריה הקולוניאלית, קולוניזציה ללא שלטון קולוניאליסטי יכולה להתקיים רק בארץ אגדית, ריקה מאוכלוסין. בכל מקום שיש אוכלוסייה ילידית, רק כוחה הצבאי והמדיני של רשות קולוניאלית יכול להביא לכדי העברת קרקע מקבוצה אחת לאחרת (ראו שפיר ופלד, 2005, עמ' 28, וכן Shafir, 1996). הגדרת היישוב על פי תיאוריית הבועה הברדלנית של ליסק וטרואן, השוללת את התזה השנייה של ברוך, מטשטשת את העובדה שהפרדה היא בלתי אפשרית כל עוד ממשיכה הציונות לשאוף להתפשטות טריטוריאלית. תיאוריה ברדלנית של הציונות לא יכולה גם להסביר מדוע שתי קהילות ההולכות כל אחת בדרכה הנפרדת מגיעות לכדי מלחמה ביניהן (ראו גם Shafir, 1996, p. 195). תיאוריית הספר של ברוך לא נפלה מעולם בפח האשליה הזאת. זאת ועוד, אין צורך בפרספקטיבה היסטורית ארוכה כדי לדעת שהצדק עם ברוך. די להציץ מזרחה מבעד לאחד החלונות באוניברסיטה העברית בירושלים כדי להיווכח שההתנהלויות הישראליות יכולות להתרחב או להתכווץ, אך אי אפשר להקפיאן כחלק מהסכם ברדלני כלשהו בגדה המערבית, כדי לפוצץ את תיאוריית הבועה של הציונות.

דרק פנסלר (Penslar, 2007), היסטוריון באוניברסיטת אוקספורד, מתמודד עם התזה הרביעית של ברוך. פנסלר נדיב יותר מטרואן ומוכן לקבל ש"המפעל הציוני נקלע, מהבחינה ההיסטורית והמושגית, בין זרמי השיח והפרקטיקה של הקולוניאליזם, האנטי-קולוניאליזם והפוסט-קולוניאליזם"

(ibid, p. 91). השיח הציוני, על פי הניתוח התרבותי הזה, היה שותף ל"נטיות הקולוניאליסטיות והאוריינטליסטיות של החברה האירופית באמצע המאה, אך גם למרכיבים האנטי-קולוניאליים בתנועות השחרור הלאומיות" (ibid, pp. 91, 95). אלא שכאן פורץ פנסלר בסקירה קדחתנית ואקלקטית של שלל נושאים, מקורות והשוואות ועורם "נטיות" (sensibilities) מכאן ומשם, ולא נח לרגע כדי להתעמק באף אחד מהנושאים, אף לא מנסה לשקול את כובד משקלה וחשיבותה של ההשפעה הקולוניאלית לעומת הגורמים האחרים. בתום הקריאה אין לנו מושג איזו מידה של השפעה נודעה למרכיבים הקולוניאליסטיים, האנטי-קולוניאליסטיים והפוסט-קולוניאליסטיים, כל אחד בתורו, על הדינמיקה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, וכיצד הם דרים בכפיפה אחת בתוך אותה חברה. פנסלר נוקט עמדה פסקנית רק פעם אחת: "אחרי 1967", הוא מצהיר, "יצרה השליטה הישראלית עד מהרה משטר קולוניאלי בשטחים הכבושים", ו"בישראל חלה תמורה מהירה שהפכה אותה למדינה קולוניאלית" (ibid, p. 111).

המסקנה החדר-משמעית היחידה של פנסלר מערערת אפוא ישירות על התזה הרביעית של ברוך, דהיינו על קיומו של רצף מוסדי ותרבותי שנמשך מהעידן שלפני 1948 אל תוך העידן שאחרי 1967. רצף זה מתבטא בראש ובראשונה בכל הנוגע לחוויה המכוננת של החברה הישראלית, קרי השתלטות באמצעות קולוניזציה. גם כאן, לו עשה ברוך שימוש מפורש בלשון התיאוריה הקולוניאלית, כי אז היה ברור ומוכן שההתיישבות בטריטוריה חדשה וכינונה של קולוניית מתיישבים הן תופעות מתמשכות. מה שההיסטוריונים הקולוניאליים קוראים "הכיבוש" או "הפלישה" למטרת התיישבות אינו אירוע, או אפילו תקופה, אלא מבנה חברתי. המונח קולוניאליזם התיישבותי אינו אם כן תיאור של מקורות המדינה, אלא ניתוח של התכונה המגדירה אותה. אף שפנסלר מבקש לשכנענו שאחרי 1967 זינקה אתונה הקולוניאלית ברמותה הבשלה והבוגרת היישר מתוך ראשו של זאוס אביה, הרי שלמעשה המוסדות המעורבים ביישובה של הגדה המערבית, כגון המחלקה להתיישבות של ההסתדרות הציונית העולמית, לא הומצאו ב-1967. כשעלה הליכוד לשלטון ופתח במפעל ההתנחלות המובהק שלו, הוא רק הקים שיבוט של אותה מחלקה, החטיבה להתיישבות (Shafir, 1984, p. 819). כיבוש הארמה לא התחיל ב-1967, והוא מכוון הן כלפי חוץ והן כלפי פנים, כשכלפי חוץ הוא משתמש בכלים צבאיים, ובתוך הקו הירוק הוא מסתמך על המשטרה ועל מנהל מפלה. למעשה, בהיעדר גבולות, עצם מושג הריבונות נותר מעורפל.

אבי בראלי (2003) ממכון בן גוריון לחקר ישראל והציונות באוניברסיטת בן גוריון בנגב מבקר את התזה החמישית של ברוך. בראלי אף הוא נדיב מטרואן בנכונותו לקבל את הניתוח הקולוניאלי כצעד ראשון בסיווג התופעות שהציונות דומה להן (שם, עמ' 104-105). אלא שהוא מגיע למסקנה שבקווי הדמיון הללו אין ממש, שכן הגורמים מחוללי הציונות מצויים באירופה (שם, עמ' 112), ומכאן שהסבר לתופעת הציונות ההיסטורית מצריך גישה שונה מהניתוח הקולוניאלי.

הטיעון של בראלי, שלפיו הציונות נטועה בגורמים אירופיים, והיישוב אינו אלא העץ שצמח מהגלעין האירופי, מהווה מעצם טיבו ביקורת על הדגש ששם ברוך על ההשפעה המכוננת של הספר הפלסטיני ועל הצורך לחקור לא רק את המניעים הציוניים אלא גם את תוצאותיו של המפעל הציוני בפלשתינה ולגבי הפלסטינים. יתר על כן, תפיסתו של בראלי מתכחשת לתזה החמישית של ברוך אשר קראה לשילוב ההיסטוריות הישראלית והפלסטינית של ההתיישבות הציונית. בראלי משיב

לחיים את ההיסטוריוגרפיה המפוצלת של שני עמים ומותיר בידינו את הסוציולוגיה הישנה-חדשה של החברה הישראלית כפי שהורו אותה ודגלו בה אייזנשטט וליסק, זו שהתמקדה אך ורק בחקר היהודים הישראלים והותירה את העיסוק בסכסוך הישראלי-פלסטיני לחקר יחסים בינלאומיים. למרבה האירוניה, בראלי מוביל אותנו בנתיב המתווה מעגל שלם ובסופו של דבר מקים לתחייה את אותן תזות עצמן - דהיינו שגם החברה האמריקאית וגם הישראלית הן מוצרים מיובאים גרידא, וכי המאפיינים של שתיהן נובעים במלואם מהורותם על אדמת אירופה - שפרדריק ג'קסון טרנר וניתוח הספר של ברוך כבר הפריכו אותן.

אפילו סקירה קצרה זאת של עבודתם של שלושה מחברים המותחים ביקורת על הספרות המדגישה את הדמיון בין ציונות לקולוניאליזם מדגימה שגישות אלה מנוגדות באורח בלתי נמנע גם לתזות של ברוך. נוכל להגיע למסקנה שתיאוריה לא נבנית על תוויות ומושגים גרידא, כי אם על תזות, וכתוצאה מכך להסיק שקיימת חפיפה עמוקה, גם אם חלקית, בין תזות הספר של ברוך ובין פרשנותה של הציונות לאור התיאוריה הקולוניאליטית.

מדוע לא קולוניאליזם?

חודשים אחדים אחרי שראה אור *ציונות וטריטוריה* התפרסם מאמרי "הלאומיות המשתנה והספר הפתוח של ישראל בגדה המערבית" בכתב העת *Theory and Society* (Shafir, 1984). השתמשתי בכלים המסורתיים של לימודי הספר והבחנתי בין שלושה שלבים בהתנחלות לאחר 1967, שכל אחד מהם מתאים לסוג שונה של ספר, בדרגה גוברת של פולשנות ונטייה לסכסוך: הצבאי, המשיחי והפרברי. אפשר שהבחירה של שנינו באותה מסגרת תיאורטית אינה מפתיעה; בשנות השבעים והשמונים היה פרץ של כתיבה היסטורית, מן הסתם כאחת מתגובות הנגד לתיאורית המודרניזציה ששלטה בכיפה בעת ההיא, על ייסודן של חברות חדשות, ובתוכן חברות ספר. אסכולה זו ביקשה לסגל את התיאוריה של טרנר ליישום השוואתי, וברוך היה בקיא בספרות זו ואף הסתמך עליה (ראו לדוגמה Kimmerling, 1983a, pp. 2-8). העבודה המחקרית המרשימה ביותר בתחום זה הייתה ספרם של הווארד למאר ולנרד תומפסון על הספר בהיסטוריה (Lamar & Thompson, 1981), שם נאמר בפרק הסיכום כי "ככל הנראה המצב העכשווי הקרוב ביותר לסוג זה של ספר [...] שבו חברות יריבות מתחרות על שליטה על הקרקע, הוא בישראל" (ibid, p. 312). חזקה על סוציולוג צעיר שתר אחר מסגרות תיאורטיות רלוונטיות לניתוח של התפשטות טריטוריאלית שיבחר בגישה הזאת.¹ בדיסרטציה שלו עדיין שקד ברוך על מציאת חיבור בין שלל טיעונים תיאורטיים מהטווה הבינוני על טריטוריות (Kimmerling, 1974); הוא התוודע לעבודתו של טרנר רק אחרי שהשלים את כתיבת הדיסרטציה, ומושג הספר תפס מקום של כבוד רק בציונות וטריטוריה.

ברוך נישא על כנפי ההתלהבות מן הרוויזיוניזם הטרנרי ואף הביא אותו לפסגות חדשות, ולא מצא חפץ במונח קולוניאליזם כדי לתאר את רכישת האדמות הציוניות וההתנחלות בהן או את

1 אבל ההתעניינות במחקר השוואתי של הספר לא האריכה ימים בסופו של דבר, ואפילו ההבחנה הקלאסית בין גבולות לאזורי ספר לעמלה והותירה לנו תחליפים מגוונים כגון חקר הגבולות (boundary work).

היחסים הישראליים-פלסטיניים. אף שקימרלינג כתב בחופשיות על הקולוניזציה הצינית, הוא דחה במפורש את התזה הקולוניאלית בהזדמנויות רבות ומטעמים שונים. הוא ציין שהצינות שונה מ"תנועות קולוניזציה" אחרות הואיל ובחירת הטריטוריה שלה לא הושתתה על נגישות פוליטית, כלכלית או גיאוגרפית, אלא נבעה מחשיבותה של ארץ ישראל כ"סמל המעורר של התנועה היהודית הלאומית" ומכוחו של מיתוס "הגורל היהודי". הוא הוסיף וטען שלא הייתה שותפות אינטרסים בין הרשויות הקולוניאליות הבריטיות ובין המתישבים היהודים;² שהאדמה נרכשה ולא הופקעה או נכבשה (לפחות עד 1948); שכוח העבודה הערבי הודר חלקית מהשוק, ומכאן שלא היה אפשר לנצלו, וכן הלאה (Kimmerling, 1983a; 1992, p. 456). עם זאת, הוא טען שההבדל המשמעותי ביותר בין הצינות ובין "תנועות קולוניזציה" או תנועות "מתיישבים-מהגרים" אחרות הוא רמת הספך הנמוכה של ארץ ישראל (Kimmerling, 1983a, p. 13). בסיכומו של דבר הוא הגיע כפי הנראה למסקנה שבהעדר ספך נרחב לא ייתכן קולוניאליזם (ibid, p. 30).

המינוח שהשתמש בו ברוך כדי לתאר את המציאות החברתית המתהווה כלל את המושגים חברת מהגרים, תנועת התיישבות וחברת התיישבות של מהגרים-מתיישבים. המינוח שבו לא השתמש היה חברה קולוניאלית או חברת מתיישבים-קולוניאליים. אפשר לייחס את הסתייגותו של ברוך, ואף את דחייתו את התזה הקולוניאלית, לכמה גורמים. למשל, שברוך היה בראש ובראשונה סוציולוג פוליטי ורק אחר כך סוציולוג היסטורי; או שכמעט כל מפעל חייו הוקדש לישראל, והוא נטה פחות למחקרים השוואתיים. הסבר מוסרי אפשרי מופיע בספרו של אורי רם (Ram, 1995, p. 179):

צירוף של זהירות ותעוזה אופייני למזגו של קימרלינג עצמו [...] ולנטייה [בשינוי הדורי שהתחולל אז] המתגלה בימינו בסוציולוגיה הירושלמית. עבודתו היא דוגמה ומופת לחוד החנית בתחום שאיש אקדמיה ישראלי מבוסס מסוגל לבדוק, אך גם למגבלותיו [...] הוא מקדים את עמיתו, כמי שבודק את השטח מטעמים, אולם הצעד שהוא מבצע אינו נועז במידה שיסתכן באובדן מעמדו האקדמי.

ואולם, לטעמי, אף אחד מההסברים הללו אינו מספק. עבודתו של ברוך היא פוליטית והיסטורית במידה שווה; רוב ספריו מתייחסים למאה שלמה ומסתמכים על חומרים היסטוריים. אדרבה, תמיד התרשמתי מכישרונו הקולע לזוהות את ספרי הזיכרונות ואת המסמכים ההיסטוריים המאלפים ביותר ולהשתמש בהם. זאת ועוד, מפעל חייו של ברוך הוקדש לפענוח הדינמיקה המקיפה של החברה הישראלית; הוא היה חוקר הסוציולוגיה הישראלית, אולי הסוציולוג של החברה הישראלית בה"א הידיעה, אך בכך לא כרוכה דווקא אדישות לחברות אחרות, ובמקרה של ברוך אכן אין הדבר כך. אם לציין את הדוגמה המתבקשת ביותר, מחקר הספך שלו אמנם התמקד בישראל, אך היה זה מחקר השוואתי באופיו.

ייחוסה של "החוליה החסרה" לתערובת של תעוזה וזהירות גם הוא לא נראה לי קולע, הואיל

2 לעומת זאת, אייזנשטט, כפי שציין ברוך (Kimmerling, 1992, pp. 449-450), "נטה לראות את ההקשר הקולוניאלי לא כמצב אובייקטיבי, אלא כעין 'המלצה בריטית' כי מוטב להם למתיישבים היהודים להיעשות חלק מהחברה הקולוניאלית הפלורליסטית של המעמד הגבוה או קולוניאליסטים מערביים בתוך כלכלה ערבית", הצעה שהמתיישבים היהודים דחו והעדיפו על פניה כלכלה נפרדת משלהם.

ובעיניי תעוזתו של ברוך הייתה המרכיב העיקרי באופיו. היטב זכור לי כיצד סיפר לי ברוך שכאשר הציע את נושא הדיסרטציה שלו, שעליה התבסס מאוחר יותר ספרו *ציונות וטריטוריה*, אמרו לו בכירי הסגל בחוג לסוציולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים כי הסכסוך הישראלי-פלסטיני חורג מגבולות הדיסציפלינה הסוציולוגית. המשמעות הייתה ברורה: אם יבחר בנושא זה, כי אז ידאגו שומרי הסף של הסוציולוגיה הישראלית שימצא את עצמו מחוץ לדיסציפלינה. כדוקטורנט הסתכן ברוך לא רק באובדן סטטוס אקדמי, אלא באובדן תעסוקה אקדמית, אולם הוא לא ויתר. ברוך השליך את יתרו על חילופי הדורות בסוציולוגיה הישראלית, ואני אף זוכר כיצד אמר לי, בחיוך שובב, שכשהשמש שוקעת, עולים הכוכבים.

אכן, את קביעתו של ברוך שהגדיר את עצמו "שולי במרכז" (קימרלינג, 2007) קראתי לאו דווקא כצירוף של זהירות ותעוזה, אלא כקביעה שגם אם בא מהשוליים, הרי הוא ממאן לוותר על שאיפתו להיות במרכז; שהוא לא ימסור לידי אחרים את הזכות לקבוע מי בפנים ומי בחוץ, ואולי גם שהוא הוא המרכז האמיתי, ושהשוליים של היום הפכו למרכז של מחר.

היות שאני מפקפק בהשערותיהם של מי שניסו להסביר את סירובו של ברוך לאמץ את המינוח הקולוניאלי, אין לי אלא להציע הסבר משלי. ההסבר המתקבל ביותר על דעתי הוא שברוך העדיף לטבוע מושגים משלו. ברוך יצר נומנקלטורה פרטית. הוא הרכיב אותה ממילים של יום-יום שהוא העניק להן משמעות תיאורטית בכך שיצר ביניהן יחסים פורמליים וגזר מהן תזות בנות הכללה. בספרו *ציונות וטריטוריה*, כפי שראינו, השתמש במינוח משל עצמו כדי לציין את שלושת סוגי השליטה: נוכחות, בעלות וריבונות. בכתבים מאוחרים יותר טבע ברוך את אחד המושגים הידועים והרווחים בשימוש שלו - מערכת השליטה הישראלית - שבמסגרתו לבשה השליטה בקרקע משמעות נוספת ומוחלטת יותר, היא השליטה באנשים (Kimmerling, 1989, p. 266). הוא לא היסס לחדש גם באנגלית: *frontierity* (ספּריות) ו-*Israeliness* (ישראליות) שניהם מונחים קימרלינגיאניים, או קימרלינגיזמים, ואחד האחרונים והזכורים שבאלה הוא *politicide* (רצח ישות פוליטית), שאותו טבע כדי לתאר את מה שבעיניו הייתה מטרת מדיניותו של אריאל שרון בנוגע לעם הפלסטיני (Kimmerling, 2003).

אם אכן איני טועה בהשערתו שברוך לא השתמש בשם התואר "קולוניאלי" לתאר את ישראל משום שהעדיף להשתמש במושגים פרי מחו, כי אז אפשר שיותר לי להעלות גם השערה נוספת, והיא שברוך לא שלל לחלוטין את יישומו של הניתוח הקולוניאלי על מאפייני הציונות. אפשר לגלות רמזים רבים הפזורים במאמריו ובספריו המעידים על מתח פנימי או על דו-ערכיות ביחס לתיאור זה. עד כמה היה המתח מודע, לא אדע.

אביא רק כמה דוגמאות שמעניינות אותי במיוחד הואיל והן מאששות את הדעה שאני ואחרים אווזים בה זה כבר, ולפיה יש זיקה וקרבה בין עבודתו של ברוך לעבודתי שלי. בפרק האחרון של ספרו המרשים על ההיסטוריה של הסוציולוגיה הישראלית מעמיד אורי רם (Ram, 1995) את ציונות וטריטוריה של ברוך מול ספרי *Land and Labor and the Origins of the Israeli-Palestinian Conflict* תחת הכותרת "קולוניזציה". ברוך לא מצא מעולם סיבה לדחות את הקישור, ובמאמרו האחרון, שהוקדש למחקרו של אייזנשטט, מציין ברוך בגאווה ש"הן רם והן שפיר טענו שעבודתי העמידה פרידגימה חדשה בסוציולוגיה הישראלית - הפרדיגימה הקולוניאליסטית" (Kimmerling).

במחקרו מ-1995 על "ההיסטוריה האקדמית הישראלית" דחה ברוך את הניסיונות ההיסטוריוגרפיים להעדיף הסברים המבוססים על הייחוד של החברה הישראלית והעדיף "גישה היסטורית-שוואתית", שמתוכה הגדיר את ישראל כחברת מהגרים-מתיישבים, דוגמת אמריקה הצפונית והדרומית, אוסטרליה, ניו-זילנד או הפייד נואר (pied noirs) שהתנחלו באלג'יריה. גישה השוואתית כזאת, כך הוסיף, "תאלץ את ההיסטוריון לעסוק במורשת הקולוניאלית של ישראל, שעצם ההתייחסות אליה היא בבחינת טאבו, בחברה ובהיסטוריוגרפיה הישראליות גם יחד". כאן הוסיף ברוך הערת שוליים מאלפת שבה הוא מטמיע את עבודתו ואת עבודתי במסגרת אחת וקובע כי "בין המחקרים הספורים שהתייחסו למקרה של ישראל במונחים של חברה מהטיפוס הקולוניאלי או מהטיפוס של חברת מהגרים-מתיישבים היו [...] שפיר ו[...] קימרלינג" (Kimmerling, 1995, fn. 28), ובכך ניתץ למעשה את המחסום בין קולוניזציה (מילה נרדפת להתיישבות או להתנחלות) ובין קולוניאליזם (ייסודה של חברה חדשה באמצעות שילוב של שליטה צבאית, התיישבות על הקרקע וניצול או הפקעה מאוכלוסיות ילידות המקום).

אולם אין בדעתי לתלות את טיעוני ברמזים מובלעים או משוערים, אף לא בהערת שוליים יחידה. מה טוב שאין בכך צורך. כפי שראינו בחלק השני של מאמר זה, ברור שגם אם ברוך חסין לביקורתם של מי שדוחים את התזה הקולוניאלית על קרבה ועל כפָּעִיָּה, הרי שהתזות שלו נתפסות כמציגות ניתוח קולוניאלי.

מדעי החברה ופוליטיקה

הניסיון שנעשה כאן לברר מדוע לא השתמש ברוך במונח קולוניאליזם כדי לתאר את ההתיישבות הציונית בפלשתינה מוביל אותי לבחינה כללית יותר של שאלה זו כשאלה של מינוח הולם. אולי מוטב להם למדעי החברה להימנע משימוש במונחים בעלי כוח אנליטי, אם אלה טעונים במשמעות פוליטית?

טיבם של ויכוחים אקדמיים חשובים שהם רצופים מחלוקות פוליטיות, דוריות ואפילו אישיות. הכנסתו של המונח "קולוניאליזם" לתוך ניתוח החברה הישראלית הוליד מחלוקת עמוקה (בדומה למחקריהם של ההיסטוריונים החדשים על מלחמת 1948 והיווצרותה של שאלת הפליטים הפלסטינים), ועלתה הצעה שבהקשר הפוליטי הקיים, שבו יש למונח הזה קונוטציות מוסריות ופוליטיות לא נעימות, לא נשתמש בו. ודאי שאין זו הפעם הראשונה או האחרונה שמציעים לחוקרים במדעי החברה להחליף מילים שיש להן גם משמעות לא מחקרית.

אחת התגובות המוכרות ביותר על ההאשמה בשימוש במילים מנחות היה הניסיון שנעשה לא מכבר ב-BBC לתפוס את השור בקרניו ולטהר את לשונם של הכתבים. ה-BBC הודיע כי "מהימנותנו מתערערת בגין השימוש הרשלני במילים המכילות שיפוטיות ערכיים ורגשיים", וכתוצאה מכך הוחלט כי "שפה פשוטה וברורה עדיפה על שפה מורכבת וריגושית יותר" (BBC, 2010). כחלק מהגישה החדשה פרסם ה-BBC רשימה של מילים שהשימוש בהן טעון בהרהר, והיא כוללת את המילים: מחסום, גדר, חומה, גבול, ירושלים המזרחית, ירושלים, כיבוש, תהליך

השלום, שקט יחסי, יהודי, פלסטיני, וכתוספת מכאיבה במיוחד להיסטוריונים ולאנשי מדע המדינה, גם התיאור "מומחה למזרח התיכון". דומה ששום מילה, אולי מלבד אותיות השימוש "י" ו"ה", לא נמצאה ניטרלית מהבחינה הפוליטית. הלקח הכאוב של הרשימה הארוכה הוא שניסיונו של ה-BBC הסתכם בכישלון, הואיל ורוב המילים כוללות משמעויות שתוקות או תת-טקסטואליות, ואפילו שפת היומיום אינה שקופה. בחברות המתאפיינות בשסעים פוליטיים, הבחירה במילים תמשיך להיות נושא למחלוקת עזה, שכן מילים טעונות לא פחות מרובים.

אבל אולי אל לנו להפקיר את הניסיון לטהר מילים בעלות מטען רגשי לידיהם של עיתונאים, ומוטב שנשיב את המשימה לידיהם הנאמנות של החוקרים. דיון מחקר ידוע בשימושים ובשימושים לרעה במונחים טעונים פוליטית נסב על המושג פשיזם. מאחר שהמילה פשיזם שימשה תכופות לתיוג ולדה-לגיטימציה של אויבים פוליטיים עוד שנים רבות אחרי שהובס הפשיזם עצמו – הדוגמה האחרונה, ששימושה התרחב בעקבות 11 בספטמבר, היא המושג "איסלאמופשיזם" שטבע מליז רותבן (Ruthven, 1990), חוקר ההיסטוריה של הדתות, והחרו החזיקו אחרי הפרשנות הפוליטית הימנית האמריקאית אן קולטר וסגן הנשיא האמריקאי דיק צ'ייני – עלתה הצעה להחליף את המילה פשיזם במטבע לשון שיישמע מדעי יותר, כגון טוטליטריאניזם. אלא שלמעשה, טוטליטריאניזם שימש בשנות החמישים והשישים מתוך כוונה ברורה לצרור יחדיו את הפשיזם והקומוניזם כתופעות מתועבות במידה שווה. מונח נוסף שעלה היה "קולקטיביזם אותוריטרי פופוליסטי", אלא שמונחים מסוג זה פוערים פער שאי אפשר לגשר עליו בין תופעות היסטוריות ממשיות ובין המחקר, מקשים על חוקרים להבהיר את מסקנותיהם לקהל הרחב, וכתוצאה מכך סוגרים את החוקרים במגדל שן. דומה שבמקרה זה, התרופה גרועה מהמחלה.

פסילה גמורה של שימוש במושג נתון, דוגמת קולוניאליזם, במקום ניסיון להבהיר את משמעותו, אין פירושה הימנעות כי אם נקיטת עמדה פוליטית. שכן הדוגלים בניטרליות מושגית תורמים בסופו של דבר להנצחתה של בורות שסופה להגן על אירועים היסטוריים ותהליכים חברתיים שהממשל והחברה שבה הם חיים שותפים להם.

סבורני שעלינו להתעקש על השימוש במונחים ההולמים ביותר ובעלי כוח הניתוח הרב ביותר, שכן הם משמשים את מטרתם ואף מבטיחים לשמור על משמעות הנוגעת לסוגיות העמוקות ביותר בחברה שלנו. במאמר הרלוונטי ביותר של ברוך בנושא זה, שבו כתב בדם לבו ב-2005 על "כישלון האקדמיה הישראלית והסוציולוגיות הציבוריות", הוא שואל מדוע לא התעמקה יותר הסוציולוגיה הישראלית בחקר הקשר ההדדי בין החיים משני עברי הקו הירוק אחרי 1967. אחת התואנות הייתה ש"רוב הסוגיות הקשורות בכיבוש ובקולוניזציה נתפסו כ'שנויות במחלוקת' ו'פוליטיות', ולפיכך לא כנושאים הולמים לסוציולוגיה מחקרית... גישה זאת הקרינה גם על הסוציולוגיה הציבורית" (Kimmerling, 2005, p. 31). הואיל וכל נושא פוליטי הוא שנוי במחלוקת וכל נושא שנוי במחלוקת הוא פוליטי, איזו מין סוציולוגיה נקבל אם נתעלם בכוונה תחילה ממושגים ומסוגיות שנויים במחלוקת? מפעל חייו המקצועיים של ברוך הוקדש להתגברות על "העיוורון המקצועי" הזה ולהרחבת גבולותיה של הדיסציפלינה, כך שתכלול את כל התופעות במסגרת "מערכת השליטה הישראלית". זוהי מורשת שעלינו להמשיך, להוקיר וליישם.

מקורות

- בראלי, א' (2003). לשכוח את אירופה: נקודות לזיכרון על הציונות והקולוניאליזם. בתוך ט' פרילינג (עורך), *תשובה לעמית פוסט-ציוני* (עמ' 294-317). תל אביב: משכל.
- גורני, י' (תשכ"ח). האידיאולוגיה של כיבוש העבודה. *קשת*, י(ב), 66-79.
- קימרלינג, ב' (1974). השפעת הגורמים הקרקעיים והטריטוריאליים בסכסוך היהודי-ערבי על בינוי החברה היהודית בארץ ישראל (מראשית ההתיישבות ועד 1955). חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", האוניברסיטה העברית בירושלים.
- קימרלינג, ב' (2007). שולי במרכז: סיפור חיים של סוציולוג ציבורי. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- פלד, י' ושפיר, ג' (2005). מיהו ישראלי? דינמיקה של אזרחות מורכבת. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.
- שפיר, ג' (תשנ"ד). קרקע, עבודה ואוכלוסיה בקולוניזציה הציונית: היבטים כלליים וייחודיים. בתוך א' רם (עורך), *החברה הישראלית - היבטים ביקורתיים* (עמ' 104-119). תל אביב: ברירות.
- Billington, R. A. & Ridge, M. (1982). *Westward expansion: A history of the American frontier*. New York: Macmillan.
- Elkins, C. & Pedersen, S. (eds.) (2005). *Settler colonialism in the twentieth century*. New York: Routledge.
- Hartz, L. (ed.) (1964). *The founding of new societies*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Hennessy, A. (1978). *The frontier in Latin American history*. London: Edward Arnold.
- Katz, S. N. & Murrin, J. M. (eds.) (1983). *Colonial America: Essays in politics and social development*. New York: Knopf.
- Kimmerling, B. (1982). Change and continuity in Zionist territorial orientations and politics. *Comparative Politics*, 14(2), 191-210.
- (1983a). *Zionism and territory: The socio-territorial dimensions of Zionist politics*. Berkeley: Institute for International Studies.
- (1983b). *Zionism and economy*. Cambridge: Schenkman.
- (1989). Boundaries and frontiers of the Israeli control system. in B. Kimmerling (ed.), *The Israeli state and society: Boundaries and frontiers* (pp. 265-284). New York: State University of New York Press.
- (1992). Ideology, sociology, and nation building: The Palestinians and their meaning in Israeli sociology. *American Sociological Review*, 57(4), 446-460.
- (1995). Academic history caught in the cross-fire: The case of Israeli-Jewish historiography. *History and Memory*, 7(4), 41-65.

- (2003). *Politicide: Ariel Sharon's war against the Palestinians*. London: Verso.
- (2005). The failure of Israeli academic and public sociologies: A call for discussion and debate. *Israel Studies Forum*, 20(1), 38-48.
- Lamar, H. & Thompson, L. (1981). *The frontier in history: North America and Southern Africa compared*. New Haven: Yale University Press.
- Penslar, D. J. (2007). *Israel in history: The Jewish state in comparative perspective*. London: Routledge.
- Ram, U. (1995). *The changing agenda of Israeli sociology: Theory, ideology, and identity*. New York: State University of New York Press.
- Ruthven, M. (1990). Constructing Islam as a language. *The Independent*, September 8, 1990.
- Sachar, H. M. (1979). *A history of Israel: From the rise of Zionism to our time*. New York: Knopf.
- Shafir, G. (1984a). Review of Kimmerling, Baruch, *Zionism and territory: The socio-territorial dimensions of Zionist politics*, Berkeley, Institute for International Studies, 1983 & Kimmerling Baruch, *Zionism and economy*, Cambridge, Schenkman, 1983. *Contemporary Sociology*, 13(3), 333-334.
- (1984b). Changing nationalism and Israel's "open frontier" on the West Bank. *Theory and Society*, 13(6), 803-827.
- (1989). *Land, labor and the origins of the Israeli-Palestinian conflict, 1882-1914*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (1996). Israeli society: A counterview. *Israel Studies*, 1(2), 189-213.
- (2005). Settler citizenship in the Jewish colonization of Palestine. in C. Elkins & S. Pedersen (eds.), *Settler colonialism in the twentieth century* (pp. 41-57). New York: Routledge.
- Shamir, R. (2000). *The colonies of law: Colonialism, Zionism and law in early Mandate Palestine*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Simmons, R. C. (1976). *The American Colonies: From settlement to independence*. New York: W. W. Norton.
- Troen, S. I. (2003). *Imagining Zion: Dreams, designs, and realities in a century of Jewish settlement*. New Haven: Yale University Press.
- Turner, F. J. (1976). The significance of the frontier in American history. in F. J. Turner (ed.), *The frontier in American history* (pp. 1-38). New York: Robert E. Krieger.